

**EUROPE – A COMMUNITY OF VALUES.
CONTEMPORARY UNDERSTANDING OF THE IDEA
AND HERITAGE OF ALCIDE DE GASPERI**

**EUROPA – WSPÓLNOTA WARTOŚCI.
WSPÓŁCZESNE ROZUMIENIE IDEI I DZIEDZICTWA
ALCIDE DE GASPERIEGO**

ABSTRACT

Socio-economic development and technological progress should take place not forgetting the historical, social or cultural heritage and common values. The aim of the article is to present the ideas of the Italian statesman Alcide De Gasperi and his vision of the future of Europe and to confront them with the current order and needs of the people on the old continent.

The research method used in the text is the analysis of sources in the form of A. De Gasperi speeches, original letters that were digitized and open to the public in 2019 thanks to the Italian national digital publication program of Alcide De Gasperi's correspondence, and numerous comments by historians, political scientists and economists.

STRESZCZENIE

Rozwój społeczno-gospodarczy i postęp technologiczny powinny następować w dziejach cywilizacji, przy czym nie można zapominać o dziedzictwie historycznym, społecznym czy kulturowym i wspólnych wartościach.

Celem artykułu jest ukazanie idei, jakie przyświecały włoskiemu mężowi stanu Alcide De Gasperiemu, oraz jego wizji przyszłej Europy i skonfrontowanie tego z aktualnym łańcem oraz potrzebami panującymi na starym kontynencie.

Metodą badawczą wykorzystaną w tekście jest analiza źródeł w postaci przemówień A. De Gasperiego, oryginalnych listów, które zostały zdigitalizowane i otwarte dla szerokiej publiczności w 2019 r. dzięki włoskiemu narodowemu programowi wydania cyfrowego korespondencji Alcide De Gasperiego, oraz licznych komentarzy historyków, politologów i ekonomistów.

KEYWORDS: *Alcide De Gasperi, European Union, values, heritage, history.*

SŁOWA KLUCZOWE: *Alcide De Gasperi, Unia Europejska, wartości, dziedzictwo, historia.*

WPROWADZENIE

Można powiedzieć, że Alcide De Gasperi był człowiekiem przyszłości, ze względu na nowoczesne idee i projekt polityczny – istotne zarówno dla państwa włoskiego, jak i Europy. Był to człowiek, który kreując program polityczny, potrafił zinterpretować go w taki sposób, aby zobaczyć, jakie przyniesie on skutki w przyszłości.

W europejskiej polityce pierwszej dekady XXI w. pojawiły się programy, niektóre porzucone przez dziesięciolecia, którym De Gasperi poświęcił swoje studia pięćdziesiąt lat wcześniej. Projekt Europejskiej Wspólnoty Obronnej, który był debatowany w parlamencie włoskim pół wieku temu, dziś powraca, aby jako absolutną konieczność przedstawić nadanie Europie większej międzynarodowej wiarygodności i rangi.

Jedność europejska, na początkowym etapie niemal wymuszona wolą trzech wielkich polityków, ojców zjednoczonej Europy – De Gasperiego, Roberta Schumana i Konrada Adenauera, jest dziś jedyną rzeczywistością, która może zapewnić godność, wagę polityczną i stabilność gospodarczą starem kontynentowi, który w niedługim czasie może zostać zdominowany przez osoby napływające z innych kręgów kulturowych, religijnych, społecznych i gospodarczych. Nie znaczy to jednak, że należy zamknąć się na nowe i nieznanne wpływy, ale aby coraz szerzej rozprzestrzeniać ideę demokracji, wolności i pokoju. De Gasperi wskazywał, że im bardziej społeczeństwo się rozszerza, tym bardziej staje jedno; im bardziej zasady demokratyczne będą się rozprzestrzeniać i będą podzielane przez innych, nawet daleko od nas, tym bardziej wzbogaci się nasze życie i zrozumiemy, czym kierują się ludzie o odmiennej od nas historii (De Gasperi, 2004).

NOTKA BIOGRAFICZNA

Alcide De Gasperi (1881–1954) to włoski polityk, minister spraw zagranicznych, premier. Urodził się 3 kwietnia 1881 r. w niebyt zamożnej rodzinie. Dorastał w Trentino – dość biednym górskim regionie, który był wówczas jednym z włoskojęzycznych obszarów ogromnego wielonarodowego i wielokulturowego zlepką narodów funkcjonującego w ramach Austro-Węgier. Podjął studia filologiczne w Wiedniu, gdzie miał kontakty z katolickim ruchem studenckim. Wydaje się, że ten element życia na styku różnych narodów, pochodzenie z mniejszości i integrowanie się z osobami z różnych środowisk na stałe uformowały jego charakter i wizję polityczną. Tylko człowiek spoza tzw. mainstreamu potrafi zrozumieć, nie dyskryminując, potrzeby ludzi pochodzących z różnych kręgów.

W 1905 r. De Gasperi ukończył studia i powrócił do Trydentu, gdzie pracował jako dziennikarz w gazecie „Głos Katolicki” („La Voce Cattolica”). Został wówczas również działaczem politycznym Unione Politica Popolare del Trentino, a w 1911 r. wybrano go na przedstawiciela Trentino w austriackiej Izbie Reprezentantów. Wykorzystał to stanowisko do zwiększenia praw mniejszości włoskiej (europa.eu).

Choć podczas I wojny światowej De Gasperi pozostał neutralny politycznie, popierał jednak starania Watykanu mające na celu jej zakończenie. Gdy to nastąpiło w 1918 r., rodzinny region De Gasperiego stał się częścią Włoch. Rok później De Gasperi został współzałożycielem Włoskiej Partii Ludowej (Partito Popolare Italiano – PPI), a od 1921 r. reprezentował ją w parlamencie. Ugrupowanie faszystowskie we włoskim rządzie pod przewodnictwem Mussoliniego rosło w siłę, otwarcie stosując przemoc wobec członków PPI i zastraszając ich, aż w końcu zakazano działalności tej partii i rozwiązano ją w 1926 r. Sam De Gasperi został aresztowany w 1927 r. i skazany na cztery lata więzienia.

Z więzienia pisze listy do swojej małżonki Franceski, gdzie wyjawia swoje poglądy dotyczące polityki:

Jest wielu, którzy traktują politykę jedynie jako krótką wycieczkę [...] inni uważają, że jest dla nich dodatkiem o drugorzędym znaczeniu. Dla mnie, odkąd byłem chłopcem, była to moja kariera,

a raczej moja misja. [...] Zawsze pozostaję De Gasperim „z ludu” ze swojej młodości i w swoich dojrzałych latach, jak chirurg pozostaje chirurgiem [...]. Zawsze wyczytywałem w twoich oczach, że gdybym był tchórzem, pogardzałabyś mną (De Gasperi, 1927).

Podczas II wojny światowej pracował nad manifestem *Idee ricostruttive* (*Koncepcje odbudowy*), będącym swoistym programem nowo utworzonej Partii Chrześcijańsko-Demokratycznej, założonej potajemnie w 1943 r. Stąd określa się go mianem współtwórcy włoskiej chadecji. Po upadku faszyzmu De Gasperi stanął na czele partii i sprawował urząd premiera w latach 1945–1953, a zatem przez osiem lat. Do dziś nikomu w historii włoskiej demokracji nie udało się nieprzerwanie sprawować rządów politycznych przez tak długi czas.

WIZJA EUROPY

De Gasperi był entuzjastycznym zwolennikiem współpracy międzynarodowej. Uważał, że II wojna światowa nauczyła wszystkich Europejczyków, że „przyszłość nie będzie kształtowana poprzez stosowanie siły czy żądy podbojów, lecz poprzez cierpliwe stosowanie metod demokratycznych w konstruktywnym duchu porozumienia i przy poszanowaniu prawa do wolności”. Słowa te wypowiedział, gdy przyjmował Nagrodę Karola Wielkiego, przyznaną mu w 1952 r. za zaangażowanie w działalność proeuropejską (europa.eu).

W jednym z pierwszych listów do K. Adenauera, powojennego Kanclerza Niemiec, pisze:

Cieszę się, że widzicie, jak potrzebne jest żywotne stowarzyszenie wolnych narodów Europy, które może uratować nas zarówno od retrospekcji starych nacjonalizmów, jak i od pułapek nowych totalitaryzmów (List Alcide De Gasperiego do Konrada Adenauera z dnia 23.06.1951).

Na ten apel uzyskał odpowiedź całkowicie aprobującą od Adenauera:

Zgadzamy się, że problemy naszych czasów można rozwiązać tylko wtedy, gdy uda nam się przezwyciężyć przesadny nacjonalizm, który w ostatnich dziesięcioleciach był dla nas wszystkich źródłem

nieskończonej nędzy. Najlepszym sposobem osiągnięcia tego rozwiązania będzie stowarzyszenie wolnych narodów Europy, dla których jesteśmy gotowi pracować z całym naszym zaangażowaniem. Wspólnie pragniemy pokoju, pokoju w wolności (List Konrada Adenauera do Alcide De Gasperiego z dnia 23.06.1951).

Postulował, aby nie myśleć o Europie tylko w kontekście pomnażania bogactwa i dobrobytu, ale jako o wspólnocie wartości:

Musimy na nowo znaleźć w sobie przepis na bycie Europejczykami. W tym zadaniu pomoże *doświadczenie, kultura, historia, odwołanie do wartości duchowych*, na których Europa jest już zjednoczona. Bez tego wysiłku własnego nie mamy szans stać się obywatelami europejskimi. To nie prawa (regulacje) ekonomiczne czy finansowe wzbogacą nas, ale nasza chęć zrozumienia innych narodów, tolerancja, braterskość, które wykorzystane w słuszny sposób dla celów społecznych i zjednoczenia międzynarodowego, sprawią, że będziemy Europejczykami (De Gasperi, 2004, s. 9–10).

Na pierwszym etapie drogi ku integracji europejskiej De Gasperi odgrywał rolę mediatora pomiędzy Niemcami i Francją, które przez niemal wiek toczyły ze sobą wojny. Z uwagi na antyniemiecki charakter sojuszu odmówił uczestnictwa Włoch w podpisanym w 1948 r. traktacie brukselskim. Jego pochodzenie z pogranicza i przynależność do mniejszości oraz doświadczenia z czasów wojny i faszyzmu sprawiły, że miał wyjątkową świadomość tego, że jedność europejska jest konieczna, by zaleczyć rany po dwóch wojnach światowych i na zawsze zapobiec powrotowi okrucieństw z przeszłości. Nie chciał zatem obarczać całą winą za wojnę Niemców i był zwolennikiem, aby również Niemcy włączyły się do nowo powstających wspólnot.

Wezwanie do integracji Europy wypowiedziane przez R. Schumana 9 maja 1950 r. doprowadziło do powstania rok później Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali (EWWiS). W 1954 r. De Gasperi został pierwszym przewodniczącym Zgromadzenia Parlamentarnego EWWiS. Uważał, że państwa europejskie powinny zjednoczyć także armie i utworzyć wojsko europejskie. I chociaż sam projekt ostatecznie się nie powiódł, De Gasperi

pozostał obrońcą i rzecznikiem wspólnej europejskiej polityki obronnej. Jeszcze na pięć dni przed śmiercią pisze do Amintore Fanfani – parlamentarzysty z partii chadeckiej:

Jeśli wiadomości napływające z Francji są prawdziwe, choćby tylko w połowie, to uważam, że sprawa Europejskiej Wspólnoty Obronnej została przegrana, a wszelkie starty w Unii Europejskiej zostały opóźnione o kilkadziesiąt lat. To, że tak decydująca i uniwersalna sprawa stała się przedmiotem ministerialnych targów między grupami demokratów i nacjonalistów, którzy wciąż marzą o militarnej chwale cesarzy, jest naprawdę ponurym widowiskiem i smutną wróżbą na przyszłość (List Alcide De Gasperiego do Amintore Fanfani z dnia 14.08.1954).

GOSPODARKA WEDŁUG ALCIDE DE GASPERIEGO: RÓWNOWAGA POMIĘDZY SOLIDARNOŚCIĄ CHRZEŚCIJAŃSKĄ I WOLNYM RYNKIEM

Historiografia De Gasperiego skupia się bardziej na kwestiach polityki wewnętrznej i zagranicznej niż na polityce gospodarczej. Jednak jego myśl i praca w sferze ekonomicznej zasługują na uwagę, ponieważ są niezwykle znaczące i dziś. Wielu uczonych uważa, że Alcide De Gasperi nie miał własnej wizji ekonomicznej. Zasadniczo doradzali mu ekonomiści, tacy jak Ezio Vanoni i Pasquale Saraceno, co jest zrozumiałe, gdyż z wykształcenia był filologiem.

Rząd De Gasperiego musiał dokonać wielkiego kroku naprzód: otwarcia włoskiej gospodarki na procesy współpracy międzynarodowej i integracji europejskiej. Niemal natychmiast pojawiła się powszechna świadomość, że po latach zamknięcia i zmuszenia do samowystarczalności włoska gospodarka może, a nawet jest skazana na wejście na wielki rynek europejski i światowy. Same Włochy nigdy nie byłyby w stanie zapewnić swoim mieszkańcom odpowiedniego poziomu życia. Dysproporcja między ludnością a zasobami jest zbyt duża: kraj ubogi w kapitał i bogaty tylko w siłę roboczą. Włochy zmuszone są do importu podstawowych towarów i zaopatrywania się w niezbędne waluty za pomocą eksportu i pożyczek międzynarodowych (Magliulo, 2007, s. 79).

Stąd De Gasperi w latach 40. i 50. musiał określić, jaki model ekonomii będzie odpowiedni dla powojennych Włoch. Z jednej strony pozytywnie przez niego oceniana niemiecka społeczna gospodarka rynkowa oznaczałaby reedycję korporacyjnego porządku społecznego. Na poglądy ekonomiczne Alcide De Gasperiego wpłynęła niewątpliwie myśl Wilhelma Röpkego, tzw. koncepcja trzeciej drogi, wielokrotnie przywoływana – zarówno w Zgromadzeniu Ustawodawczym 4 października 1947 r., jak i podczas prac parlamentarnych 14 lutego 1950 r. oraz przy okazji przemówienia wygłoszonego na Kongresie Chrześcijańskiej Demokracji 25 listopada 1952 r. – wraz z następstwem idei politycznych, ekonomicznych i kulturalnych, zarówno w kontekście krajowym, jak i międzynarodowym. Przy kilku okazjach męż stanu z Trentino zdawał się doceniać zasługi szwajcarsko-niemieckiego ekonomisty, który mógł wnieść oryginalny wkład w odnowę europejskiej liberalnej filozofii politycznej, dostarczając pojęć i wykazując wrażliwość nie tak odległą od chrześcijańskiego humanizmu (Felice, 2018). Jednak włoscy przedsiębiorcy nie chcieli słyszeć o demokratycznych sposobach zarządzania, współzarządzaniu, monitorowaniu zachowań, wymianie informacji między podmiotami gospodarczymi – elementach konstytutywnych dla społecznej gospodarki rynkowej. Ponadto w tamtych czasach partie polityczne nie ukrywały swojej nieufności do prywatnej przedsiębiorczości, ponieważ kapitalizm był postrzegany jako sprzeczny z doktryną społeczną Kościoła. Zupełnie innym modelem był anglosaski model liberalnej gospodarki rynkowej oparty na współpracy przedsiębiorców w celu kontrolowania dynamiki płac, zachęcania do innowacji i ułatwiania dostosowywania się do zmiennych warunków rynkowych.

Jednak dla katolików, począwszy od De Gasperiego, naczelną zasadą ekonomii jest dobro wspólne i sprawiedliwość społeczna. W ich opinii rynek musi być nie tylko chroniony (przed znową osób prywatnych) i zintegrowany (z podażą dóbr publicznych), ale także ukierunkowany na cele sprawiedliwości społecznej: maksymalne zatrudnienie, sprawiedliwy podział bogactwa, zrównoważony rozwój. Ugodowe interwencje Röpkego nie wystarczą do osiągnięcia tych celów. Gospodarka musi być zarządzana przez instytucje krajowe i ponadnarodowe, łącznie z bezpośrednimi interwencjami na rynku; są to działania, które Röpke uznałby za niezgodne z jego koncepcją, a zatem

niedopuszczalne. Katolicy, tacy jak Francesco Vito, Ezio Vanoni, Pasquale Saraceno, wierzą, że rząd powinien ukierunkować gospodarkę na cele sprawiedliwości społecznej odgórnie, za pomocą polityki planowania gospodarczego, i oddolnie, sprzyjając rozwojowi bardziej demokratycznych struktur gospodarczych z udziałem pracowników w zarządzaniu przedsiębiorstwem, współpracy i obecności przedsiębiorstw publicznych, które mogą kierować inwestycje do określonych sektorów i obszarów geograficznych i społecznych (Magliulo, 2019). Państwo także powinno być traktowane jako dobro wspólne i powinno być przedmiotem zainteresowania. „Zrzucenie naszych kłopotów do wspólnego kotła” nie zwalnia nas z troski o wspólną przyszłość i dbanie o demokrację (Sitek, 2007, s. 75).

De Gasperi wybrał *de facto* model zbliżony do modelu niemieckiej społecznej gospodarki rynkowej, unikając jednak bezpośredniego odwołania do keynesowskiej ekonomii, aby nie wzbudzać kontrowersji swoim poglądem dotyczącym interwencji państwowej. Uważał, że państwo musi także kierować konkurencyjnym rynkiem. Państwo powinno przybrać rolę nie tylko bezstronnego regulatora i arbitra, ale niekiedy podmiotu kierującego wolną konkurencją. W tej sytuacji znajduje zastosowanie mieszana gospodarka rynkowa: liberalne zasady są akceptowane w sferze prywatnej, zaś w sferze publicznej obowiązuje pojęcie państwa ograniczonego. Godna podziwu synteza solidarności chrześcijańskiej z wolnym rynkiem jest prawdziwym arcydziełem De Gasperiego.

Kolejna kwestia dotyczy sposobu, w jaki De Gasperi interpretuje zasady społecznej nauki Kościoła ze szczególnym uwzględnieniem tematu sprawiedliwości społecznej. Jest ona postrzegana jako mechanizm korygowania i kompensowania wyników rynkowych, zgodnie z wymogami liberalizmu anglosaskiego, a nie jako zbiór reguł i środków służących do bardziej sprawiedliwego funkcjonowania rynku. Właściwe społeczeństwo według De Gasperiego to nie tylko takie, które gwarantuje sprawiedliwość rozumianą jako wyrównanie punktów wyjścia, ale także takie, które zapewnia pewien stopień równości punktów dojścia do gry rynkowej. Demokracja dążąca do dobra wspólnego nie może tolerować biernego obserwowania systemowego wzrostu nierówności. Stąd walka męża stanu z Trydentu przeciwko (prywatnym) monopolom, wielkim posiadłościom, różnym formom pasożytniczej

renty. Chodziło o pokonanie licznych elit, które dążyły do kontroli władzy ekonomicznej, aby wzmocnić swoją pozycję i się wzbogacić. Strukturalne bezrobocie i skrajne ubóstwo były od samego początku głównymi kwestiami społecznymi do rozwiązania (Zamgani, 2012).

KATOLICKI POLITYK

Pisząc o Alcide De Gasperim, nie sposób nie wspomnieć o jego poglądach religijnych, gdyż mają one szerokie odzwierciedlenie w dziedzictwie politycznym, poczynając od odniesień do chrześcijańskich korzeni Europy aż po ekonomiczne poglądy zgodne ze społeczną nauką Kościoła.

Jak wskazuje Artur Banaszak:

Współcześnie próbuje się udowodnić, że jednoczesne bycie postępowym Europejczykiem oraz człowiekiem praktykującym konkretną religię nie jest możliwe. Twierdzi się, że religijność i europejskość wzajemnie się wykluczają. [Jednak] bycie człowiekiem religijnym i równocześnie bycie nowoczesnym obywatelem Unii Europejskiej jest możliwe, a nawet więcej, dwie idee – integracja europejska i religijność – są komplementarne (Banaszak, 2014, s. 329).

Wymiar duchowy stanowi punkt wyjścia do zrozumienia osobowości A. De Gasperiego. Jak słusznie zauważyła Maria Romana De Gasperi, duchowość i polityka nie były dwoma rozbieżnymi aspektami, ale przeciwnie, „dwoma różnymi aspektami komplementarnymi, które zarysowały jego złożoną i bardzo bogatą sylwetkę. Poszukiwanie Boga, tęsknota za transcendentem, ostateczne pytania o sens życia, a także miłość do żony Franceski są częścią jednej i tej samej osoby” (Sitek, 2007, 98–99). W rzeczywistości, jak pisał były dyrektor „L'Osservatore Romano”, Giuseppe Dalla Torre w swoich pamiętnikach, De Gasperi żył w „podwójnej samotności”: „katolika, który prosił Boga, o spokój” i „polityka, który działał tak, aby zapanowała między ludźmi sprawiedliwość i miłość”. Wiara była zatem jego sferą duchową, polityka była za to misją świecką (Basetti, 2018).

W swojej publicznej działalności Alcide De Gasperi kierował się zasadami wynikającymi z Ewangelii i społecznej nauki Kościoła. Ten aspekt, jak i mocne zawierzenie Bogu sprawiło, że od 1993 r. trwa jego proces beatyfikacyjny.

PODSUMOWANIE

Ludzkie i polityczne doświadczenie De Gasperiego – jednego z czołowych bohaterów ruchu politycznego włoskich katolików XX w. – stanowi dziedzictwo, którego nie można stracić.

Jego głęboki zmysł polityczny, mocny kręgosłup moralny oparty na religii katolickiej, obowiązek zaangażowania się we wspólnotę, pogodna odwaga i odpowiedzialność stanowią w istocie, także na przyszłość, odniesienia o wielkim znaczeniu, takie jak: koncepcja odpowiedzialności politycznej, wierność zasadom konstytucyjnym, obrona wolności i pokoju, zarówno w czasach wojny, jak i pokoju, współpraca osób inspirowanych chrześcijaństwem ze świeckimi, oparta na równości stron.

Jego plan Europy „zjednoczonej w pokoju” również pozostaje aktualny. Po wiekach wojen między krajami europejskimi podjęto ważne kroki w kierunku integracji: od Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali po projekt konstytucji.

Budowa zjednoczonej Europy i Sojuszu Atlantyckiego zapoczątkowały nowy rozdział w historii starego kontynentu i całego świata: mogą one dziś wnieść istotny wkład w decydowanie o przyszłości, o układzie sił i równowadze na arenie międzynarodowej.

Przyczyny proeuropejskiego planu De Gasperiego, który miał zaowocować unikaniem konfliktów światowych, rozpowszechnianiem wartości i zasad demokracji, zwiększaniem solidarności między narodami, są nadal aktualne: można m.in. wskazać na zapędy skrajnych grup politycznych próbujących narzucić swoje poglądy innym.

Projekt podyktowany przekonaniem, że „tylko wtedy, gdy jesteśmy zjednoczeni, jesteśmy silni”, zachowuje wartość w świecie przechodzącym głęboką przemianę, wyrażając poszukiwanie nowej równowagi w stosunkach międzynarodowych.

Bibliografia

- Banaszak, A. (2014). *Unia Europejska a Kościół Katolicki*, „Journal of Modern Science”, t. 23, nr 4, s. 327–349.
- Basetti, G. (2018). *Alcide De Gasperi: quando la fede dà forma alla politica. Convegno: “A 70 anni dalle elezioni del 1948. Riunire storia e futuro nei valori degasperiani: Europa, atlantismo, giustizia sociale, Roma 18 aprile 2018*, https://www.chiesacattolica.it/wp-content/uploads/sites/31/2018/07/21/Intervento-Fondazione-De-Gasperi_18aprile2018.pdf.
- De Gasperi, A. (1927). *Lettere dalla prigionia. Dalla Clinica Ciancarelli*, Roma, 6 agosto, http://www.istitutodegasperi-emilia-romagna.it/pdf-mail/124_14-11-2012a4.pdf (dostęp: 31.05.2021).
- De Gasperi, A. (2004). *L'Europa. Scritti e discorsi*, Brescia: Morcelliana.
- De Gasperi, M.R. (2004). *Alcide De Gasperi. Un europeo venuto dal futuro*, Mostra Internazionale.
- Felice, F. (2018). *Lo statista Dc e l'influenza del pensiero liberale di Ropke*, <https://formiche.net/2018/08/dc-pensiero-ropke/>.
- https://europa.eu/european-union/sites/default/files/docs/body/alcide_de_gasperi_pl.pdf.
- List Alcide De Gasperiego do Amintore Fanfani z dnia 14.08.1954, https://www.epistolariodegasperi.it/#/archivio_digitale/lettera?id=e2d2d53e-6514-4b2e-bd60-19e73fc34273.
- List Alcide De Gasperiego do Konrada Adenauera z dnia 23.06.1951, https://www.epistolariodegasperi.it/#/archivio_digitale/lettera?id=2e0c33fb-1c37-4d56-a7ac-7fe9e611656d.
- List Konrada Adenauera do Alcide De Gasperiego z dnia 23.06.1951, https://www.epistolariodegasperi.it/#/archivio_digitale/lettera?id=4739d427-2e2f-4403-b75a-ff1867fff2e7.
- Magliulo, A. (2007). *La politica economica di Ezio Vanoni negli anni del centrismo. Studi e Note di Economia*, Anno XII, n. 1, s. 77–114, https://www.researchgate.net/publication/267306257_La_politica_economica_di_Ezio_Vanoni_negli_anni_del_centrismo.
- Magliulo, A. (2019). *Recenzja wydawnicza do Zeszytów degasperiańskich do historii współczesnych Włoch*, t. 7, P.L. Ballini (red.), Soveria Mannelli: Fundacja De Gasperi, Rubbettino.

Sitek, M. (2007). *Rozważania filozoficzno-społeczne Marii Romany De Gasperi*, Józefów: Wydawnictwo WSGE.

Zamgani, S. (2012). *IDEE. Alcide maestro d'economia*, <https://www.avvenire.it/agora/pagine/alcide-maestro-d'economia> (dostęp: 31.05.2021).